

Yasaklanan ve Sansürlenlen Bir Kitabın Macerası: Evliyâ Çelebi *Seyâhatnâme*'nin İlk Baskıları

Uğur Demir*

The Story of a Forbidden and Censored Book: Early Editions of Evliya Çelebi's Seyâhatnâme

Abstract ■ Evliyâ Çelebi's *Seyâhatnâme* (Book of Travels) did not receive much attention until the nineteenth century. From this century onwards, it gradually became a popular work thanks to, first, the *Müntehabât* composed by Hammer in English and then to a compilation of excerpts in Turkish. Encouraged by this interest, Ahmed Cevdet, the owner of *İkdâm* newspaper, set out to publish the ten volumes of the *Seyâhatnâme*. Although incomplete, censored and sometimes incorrect, he managed to publish the first six volumes between 1896-1901. Because of the complaints against the *Seyâhatnâme*, he then had to stop printing and was obliged to lock the printed volumes in storehouses. Although both the *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* and the first six volumes that Ahmed Cevdet published were banned by government, they helped expanding the *Seyâhatnâme*'s readership. This article discusses the Ottoman Turkish editions of Evliya Çelebi's *Seyâhatnâme*, which were instrumental in conveying the work to large masses and also effectively forming a negative public opinion about both the work and its author.

Keywords: Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, *İkdâm*, Ahmed Cevdet

Giriş

XVII. yüzyıl dünya tarihinin en ünlü yazarlarından biri olan Evliyâ Çelebi'nin (ö. 1687), gezip gördüğü yerleri kâğıda dökerek dünya tarihî coğrafya literatürü için hazine değerindeki on ciltlik *Seyâhatnâme* sahibi olduğu bilinmektedir.

* Marmara Üniversitesi

Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâme'si, XVII. yüzyılda İstanbul'a getirildikten¹ sonra özel bir ilgiye mazhar olmuş ve birkaç defa istinsah edilmiş²; yine bu yüzyılda diloğlanları tarafından da bazı bölümleri Fransızcaya tercüme edilmiştir³. Fakat bu çalışmalar *Seyâhatnâme*'nin geniş kitleler tarafından bilinmesini sağlayamamış ve esere olan ilgi de süreklilik arz etmemiştir. H. 1162/M. 1748-1749'da *Seyâhatnâme*'nin birinci cildini istinsah eden İbrâhim b. Baltacı-zâde el-Hacı Muhammed b. Halil eserin pek fazla bilinmediğini şu şekilde ifade etmiştir: "...pek tuhfe târîh olup amma gayrı târîhler gibi nizâmıla degildir. Eyüce bakılsa pek nâzik vak'a-nûvis şeydir ve İstanbul'da Rakım Efendi'den gayrı bilür olmamak gerek"⁴. Bazı eserlerde kaynak olarak istifade edilse de, Osmanlı entelektüel dünyasında uzun bir süre *Seyâhatnâme*'ye ilmî derinliği olan bir kitap olarak bakılmadığı da bilinmektedir⁵.

- 1 *Seyâhatnâme*'nin İstanbul'a getirilmesi ve sonraki süreç hakkında bk. Pierre A. McKay, "The Manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi, Part I: The Archetype", *Der Islam*, LII (1975), s. 279–280; Uğur Demir, "Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâme'si'nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi'ne İntikali Meselesi", *Osmanlı Araştırmaları*, 39 (İstanbul 2012), s. 205-216.
- 2 *Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâme'si*'nden yapılan istinsah nüshaların katalog bilgileri için bk. *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, I, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen-M. Serdar Bekar-Gülcan Gündüz-A. Hamdi Furat, İstanbul 2000, s. 103-105; Nuran Tezcan, "Seyahatnâme", *TDV İslâm Ansiklopedisi (=DİA)*, XXXVII, 18.
- 3 Fransız diloğlanları 1720'den itibaren bir tür mezuniyet ödevi olarak Türkçe, Arapça ya da Farsça bir metni Fransızca'ya çevirmeye başlamışlardır. Cem Behar'ın verdiği bilgilere göre, bu çerçevede *Evlîyâ Çelebi Seyahatnâme'si*'nin bazı bölümleri de çevrilmiştir (Charles Fonton, *18. Yüzyılda Türk Müziği*, çev. ve yay. haz. Cem Behar, İstanbul 1987, s. 20-21).
- 4 İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi (=İÜ), Eski Eserler Bölümü, Türkçe Yazmalar (=TY), nr. 4141. *Seyâhatnâme*'nin özellikle Harem ve Enderûn efradı arasında ilgi gördüğü açıktır. Hammer, Sultan II. Mahmud döneminde Dîvân-ı hümayûn tercümanı olarak görev yapan ve Yunan İsyanı'nda idam edilen Dimitri Murusi'nin *Seyâhatnâme*'yi bir defa gördüğünü ama daha sonra nüfûzuna rağmen ele geçiremediğini kaydetmiştir (bk. Nuran Tezcan, "Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi'nin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması Hakkında", *Osmanlı Araştırmaları*, sayı: XXXIV (İstanbul 2009), 203-230; Necip Âsım 1928'de kaleme aldığı bir yazısında hâlâ Topkapı Sarayı ağaları arasında *Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâme'si* ile ilgili söylentilerin devam ettiğini anlatır ("Evlîyâ Çelebi Seyahatnamesi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, VII-VIII, Yeni Seri 1/2, s. 74).
- 5 Osmanlı entelektüel dünyasının *Seyâhatnâme*'ye bakışına dair bk. Uğur Demir, "Müstensihin Kaleminden Seyâhatname'nin İstinsah Hikâyesi", *Evlîyâ Çelebi Atlası*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2012, s. 171-172; Feridun M. Emecen, "Evlîyâ Çelebi ve İstanbul", *Evlîyâ Çelebi Atlası*, s. 65, 67; İsmail E. Erünsal, "Osmanlı Münevverinin Evliya Çelebi'ye Bakışı", *Evlîyâ Çelebi Atlası*, s. 216-221.

Seyâhatnâme'nin geniş kitlelerin ilgisine mazhar olması ve bu ilginin süreklilik göstermesi ancak XIX. yüzyılda önce Avrupa'da daha sonra da İstanbul ve Mısır'daki yeni neşirlerle mümkün olabilmiştir⁶. Bu minvalde öncülüğü de Joseph von Hammer (ö. 1856) yapmıştır.

Seyâhatnâme'nin IV. cildini İstanbul'da bulan Hammer, 1802'de de I, II ve III. ciltleri ele geçirmiştir⁷. 1814'de kaleme aldığı bir tanıtım yazısında *Seyâhatnâme*'yi, "bütün Doğu yazmaları arasında en ilginç olan ve en çok mutlu kılan buluş" sözleriyle dünya ilim âlemine duyurmuştur⁸. Daha sonra yazdığı *Geschichte des Osmanischen Reiches*'de de *Seyâhatnâme*'yi hem "Târih-i Seyyâh" başlığı altında tanıtmış hem de tarihinde kaynak olarak kullanmıştır⁹. Hammer, 1834'de de *Seyâhatnâme*'den seçmelerden oluşan İngilizce bir baskı yayımlamış ve bu baskıda Evliyâ Çelebi'ye dair bir giriş yazısı kaleme almıştır¹⁰. Hammer'in İngilizce

6 *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'ne XIX. yüzyılda ilginin arttığına bir göstergesi Ahmed Midhat Efendi'nin şu ifadeleri olsa gerektir: "*Evliyâ Çelebi'nin Seyâhatnâmesi*'ni daha çocukluğumda iken bir z'ât-ı mâ'ârif-simâtdan işitmiş idim. Meşhûr-ı âfâk olan ve eseri Avrupa lisânlarına dahi tercüme edilmiş bulunan İbn Batuta'ya Evliyâ Çelebi'yi birkaç kat fâik tutuyor idi. Sonraları bu kitâbı görmegi emel edinmiş idiysem de vakit bulamamış idim ki mevzû' olduğu kütüphânelere gidüp de tetkik ve tettebbu' edeyim. Lâkin Ahmed Vefik Paşa merhûm ve Şemseddîn Sâmî Beg birâderimiz gibi birçok zevâtdan *Seyâhatnâme-i mezkûrün takdîrâtına dair birçok sözler işitmiş idim... Seyyâh-ı müşârunileyhin kendi mahsûl-i tahkikatı olan haberlerin kâmilen muvâfık olduğunu Ahmed Vefik Paşa ve Cevdet Paşa merhûmlardan işitmiş idim. Bunlar dimişler idi ki 'Sohbetlerine zihinlerin yatmadığı şeyler seyyâhın kendi âsâr-ı tahkiki olmayup, anlar hep mesmû'âtı meyânında dâhildirler... Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi neşr olunsun bitsün de görürsün ki gerek yeni ve gerek eski kütüb-i Osmâniyemiz miyânında Avrupa'nın nazar-ı ehemmiyetini en evvel bu kitâb celb edecek ve en evvel bu kitâb tercüme olunacaktır. İdrisî'yi, İbn Batuta'yı tercüme ve tab'a lüzûm görmüş olan kadirşinâs Avrupa için Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi alkışlar ile telakki olunacak a'zâm âsârdandır"*

7 Kemal Beydilli, "Joseph Von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben Des Orients (Şark'ın Hazine) dergisi", *Kitaplara Vakfedilmiş Bir Ömür İçin Tuhfe: İsmail E. Erünsal'a Armağan*, haz. Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker, I, İstanbul 2013 s. 125-274.

8 Nuran Tezcan, "Seyahatnâme", s. 18.

9 Joseph von Hammer, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 1829, s. V-VII. Osmanlı Türçesi'yle yapılan tercümesi için bk. *Devlet-i Osmâniye Târîhi*, IX, çev. Mehmed Ata, İstanbul 1335, s. 3-4.

10 Evliyâ Efendi, *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa in The Seventeenth Century*, translated from the Turkish by the Ritter Joseph von Hammer, London 1834. Hammer'in *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi* neşrinin tanıtımı için bk. Nuran Tezcan,

olarak hazırladığı bu baskı ile birlikte Batı'da *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'ne olan ilgi de kısmen artmıştır. Esere ilginin arttığı yerlerden birinin İstanbul olması kuvvetle muhtemeldir. Zira Hammer'in yayına hazırladığı baskıdan dokuz sene sonra İstanbul'da H. 1259/M. 1843'de yine *Seyâhatnâme*'den seçmelerden oluşan *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* adlı bir baskı yayımlanmıştır. Hammer'in yayınladığı kısımlar Batı'da, 1843 tarihli İstanbul baskısı da Osmanlı coğrafyasında *Seyâhatnâme*'nin daha fazla okuyucuya ulaşmasını sağlamıştır. Yoğun ilgiye mazhar olan *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'nin İstanbul'da dört, Mısır'da iki baskısı yapılmıştır¹¹. *Müntehabât* baskıları sonraki dönemlerde yeterli görülmemiş ve *İkdâm* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey *Seyâhatnâme*'nin tamamını yayınlamak üzere işe başlamış fakat eserin ancak ilk altı cildini yayınlatabilmiştir¹².

Bu yazıda daha önce iki popüler yazıyla duyurduğumuz¹³ *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'nin baskılarının, belgeler temelinde, nasıl bir anlayışla karşılan-

“Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması Hakkında”, s. 203–230. Hammer'in yayına hazırladığı seçmelerden oluşan bu baskıdaki konu başlıkları ile *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* baskılarının konu başlıkları, bazı benzerliklerine rağmen, büyük oranda farklıdır.

- 11 İstanbul baskıları: Birinci baskı, *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, İstanbul 1259 (M.1843); ikinci baskı, *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, İstanbul 1266 (M.1846); üçüncü baskı, *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, İstanbul 1279 (M.1862); dördüncü baskı, *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, İstanbul, tarihsiz; Bulak baskıları: Birinci baskı, *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, Bulak 1264 (M.1848); ikinci baskı, *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, Bulak 1274 (M.1857).
- 12 *İkdâm* baskıları: *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, I-IV, müellifi: Evliyâ Çelebi Mehmed Zillî ibn Dervîş, I, İstanbul 1314/1896; *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, V, müellifi: Evliyâ Çelebi Mehmed Zillî ibn Dervîş, İstanbul 1315/1897; *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, VI, müellifi: Evliyâ Çelebi Mehmed Zillî ibn Dervîş, İstanbul 1318/1901.
- 13 Uğur Demir, “Evliya Çelebi'yi Tam 160 Seneden Buyana Bıkmadan ve Usanmadan Yasaklıyoruz”, *Haber Türk Tarih Dergisi*, sayı: 19 (11 Temmuz 2010); aynı yazar, “Seyâhatnâme'nin Osmanlı Dönemi Baskıları”, *Evliya Çelebi Atlası*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2012, s. 226-229. Eserin II. Abdülhamid döneminde muzır neşriyat sayılması hususunda ayrıca bk. Muhittin Eliaçık, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi'nin II. Abdülhamid Döneminde Muzır Neşriyat Sayılması”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3 (İstanbul 2009), s. 47-62. Muzaffer Albayrak da *Seyâhatnâme*'nin baskılarına dair bir makale kaleme almıştır (“Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Baskı Serüveni”, *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, haz. M. Sabri Koz, İstanbul 2011, s. 14-37), ancak bu çalışma ciddi hatalarla maluldür. Mesela yazar, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Bey'in arzını Sultan Abdülmecid'in *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'ye dair kararı olarak göstermiş ve belgeyi bu şekilde yorumlamıştır (“Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi'nin Baskı Serüveni”, s. 16-17).

dığını ele almak istemekteyim. Bu durum Osmanlı entelektüel zihin dünyasını *Seyâhatnâme* bağlamında anlamak bakımından da önemlidir. Zira ilginç bir şekilde *Seyâhatnâme'nin* ilk baskıları, içinde lüzumsuz, boş bilgiler olduğu gerekçesiyle yasaklanmıştır. Burada bunun saikleri yanında *Seyâhatnâme'nin* basım mevzuu da konu edilmiştir.

Yasaklanan Bir Kitap: *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*

Bilindiği üzere *Takvîm-i Vekâyi'* gazetesi'nin basımı için 1831'de Takvîmhâne-i Âmire Matbaası kurulmuştur¹⁴. Matbaada sadece gazetenin değil okul kitaplarının da basılması hedeflenmiştir. Bir süre sonra matbaada, masrafları karşılanmak şartıyla sahafların istedikleri kitaplar da basılmıştır¹⁵.

Takvîmhâne Matbaası'nda esnaf malı olarak basılması istenen kitaplardan biri de *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'nden seçmeleri ihtiva eden *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* idi¹⁶. İstanbul sahaflarından birkaçı H. 1257/M. 1841'de *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* adlı tarih kitabının basılması için Takvîmhâne-i Âmire Nâzırlığı'na müracaat etmiştir. Dönemin Takvîmhâne-i Âmire Nâzırı Said Bey'in¹⁷ nezâretinde

14 Bu matbaa ve burada basılan eserler için bk. Necdet Öz, "Tabhane ile Takvimhane'nin Birleşmesi ve Basılan Eserler (1824-1840)", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.

15 Takvîmhâne'de ticarî anlaşma ile sahâf mâlî olarak adlandırılan serbest tüccâr kitaplarının basıldığı bilinmektedir (bk. Server Rifat İskit, *Türkiyede Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1975, s. 34-35). Takvîmhâne'ye bu türden başvurular arşivden izlenebilmektedir. Meselâ bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), Hatt-ı Hümayûn, nr. 637/31401. İstanbul sahafları ve kitap basımındaki rolleri hakkında bk. İsmail E. Erünsal, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, İstanbul 2013.

16 Evâsıt-ı Rebî'ülevvel 1210/ 24 Eylül-4 Kasım 1795'de Enderûn-ı Hümayûn seferli hânesinde Sabah Bülbülü lakaplı Hâfız Feyzullah tarafından *Seyâhatnâme*'den istinsah edilmiş 499 yapraklı "Muhtasar Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesi" adlı bir yazma nüsha için bk. İÜ, TY, nr. 5940. Hâfız Feyzullah'ın hazırladığı *Muhtasar* ile matbu *Müntehabât*'lar arasında seçilen konu başlıklarında büyük farklılıklar mevcuttur. Bu nedenle matbu *Müntehabât*'lar hazırlanırken Hâfız Feyzullah'ın istinsah ettiği metinden istifade edilmediğini söyleyebiliriz. 10 Zilkâde 1281/6 Nisan 1865'de istinsahı tamamlanan ve müstensahi belli olmayan yazma *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* (bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar Bölümü, nr. 4264) ise matbu *Müntehabât*'tan kopya edilerek hazırlanmıştır.

17 Said Bey, 1843-1849 tarihleri arasında altı sene Takvîmhâne Nâzırlığı yapmıştır. Said Bey'in vefatı için bk. BA, Sadâret Mektubî Kalemi (=A.MKT), nr. 213/60 (24 Şevvâl 1265/12 Eylül 1849).

esnafla yapılan toplantılardan sonra *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'nin ciltli ve 1.200 adet olarak basılması kararlaştırılmıştır. Ayrıca bu toplantılarda esnafın eseri 7 kuruşa satması, devletin cilt başına 2 kuruş kâr etmesi kabul edilmiştir. Söz konusu kararlar Takvîmhâne Nâzırı tarafından Mâliye Nezâreti'ne bildirilmiş, nezâretin olumlu görüşünü bildiren tahriri sonrasında basım izni Sultân Abdülmecid'in 1 Zilkâde 1257/15 Aralık 1841 tarihli irâdesiyle alınmıştır¹⁸.

Sultan Abdülmecid'in irâdesinden sonra *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'nin basım işlemleri başlatılmış ve eserin basımı Evâsıt-ı Cemâziyelevvel 1259/8-18 Haziran 1843'de tamamlanmıştır. 143 sayfalık bu baskının, ilk iki sayfası fihris olup “*Evliyâ Çelebi Târîhi'nden müntehâb işbu târîh-i mergûbe bin iki yüz elli dokuz senesi Cumâdelûlâ evâsıtında resîde-i hadd-i hitâm olmuştur*” kaydı ile sonlanmaktaydı. Bu baskı kısaca, *Seyâhatnâme*'nin ilk cildinde yer alan İstanbul anlatımlarından seçmeleri, sihirbazlık ve talih çeşmesi konulu bahisleri ve son olarak da “Sergüzeşt-i Evliyâ Çelebi” başlığı altında Evliyâ Çelebi'nin kendi hayatını anlattığı bölümleri ihtiva etmekteydi¹⁹.

H. 1259/M. 1843 tarihli *Müntehabât*'ın ilk baskısını kimin yayına hazırladığı, kitap içinde ve ilgili belgelerde belirtilmemiştir. Önemsiz bazı tashih hataları dışında seçme metnin baskıya olabildiğince özen ve dikkatle hazırlandığı görülmektedir. Yayına hazırlayanların ekleme ve çıkarmalar dışında en önemli tasarrufları o günün okuyucusunun anlayamayacağı düşüncesinden hareketle bazı kelimelerin karşılıklarını veya devrinde kullanılan kelimeyi tercih etmiş ve böylece eserin üslubundaki zenginliği tahrif etmiş olmalarıdır.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi'nin bu baskısıyla birlikte *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi* ilk defa daha geniş bir okuyucu kitlesine ulaşmış; H. 1314/M. 1896'da *İkdâm* gazetesi Matbaası baskısına kadar Evliyâ Çelebi ve eseri, *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* ile tanınmıştır. Fakat *Müntehabât*'ta seçilen konular ve eserin diline yapılan müdahaleler daha sonraki dönemlerde ciddi eleştirilere uğramıştır. Örneğin Necîb

18 BA, İrâde-Dahiliye (=DH), nr. 49/2402 (1 Zilkâde 1257/15 Aralık 1841). İsmail E. Erünsal'ın tereke kayıtlarından hareketle yaptığı tespitlere göre *Müntehabât* piyasada genelde 5 kuruş civarında bir ücrete satılmıştır (bk. İsmail E. Erünsal, “Osmanlı Münevverinin Evliya Çelebi'ye Bakışı”, s. 217-218; aynı yazar, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, s. 203).

19 1259/1843 tarihli *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'ye örnek olarak bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 2300, 2430; Süleymaniye Kütüphanesi, Hekimoğlu, nr. 1014; Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, nr. 2490; Süleymaniye Kütüphanesi, Reşid Efendi, nr. 619; Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, nr. 3716; Millet Kütüphanesi, nr. 06 Mil EHT A 1270.

Âsım, *İkdâm* baskısını dikkate alarak *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'ne dair yazdığı bir tanıtım yazısında *Müntehabât* neşrini, “*Evliyâ Çelebi*'yi halka tanıtdıran bir takımlarımızın vechinde *tebessüm-i istihzâ-kârâne* husûle getiren şey, ‘*Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*’ diye tab‘ edilen bir nüshadır. O intihâbı icrâ eden zât, yalnız birinci cildde bulunan ve *sathî* nazarlara göre *fâ’idesiz*, *âdetâ* birer *hezeyân* olan *hurâfâtı* toplayarak o cildi *vücûda* getirmiş ve işte şu hizmeti (!) ile öyle bir *seyyâh-ı muhakkık* hakkında halkca *ufacık bir sû’-i zann hâsıl olmuştur*” şeklinde eleştirmiştir²⁰. Kilisli Rıfat (Kardam) da bir yazısında *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* aleyhinde yazmıştır ancak *Müntehabât* sayesinde ilk defa kendinin *Evliyâ Çelebi* ve eserini tanıma imkânı bulduğunu da itiraf etmiştir²¹.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, bütün eleştirilere ve eksikliklerine rağmen halkın ilgisine mazhar olmuş ve 1.200 adet tek ciltlik eser kısa sürede tükenmiştir²².

20 *Müntehabât*'la ilgili Osmanlı dönemindeki eleştiriler eserin daha çok olağanüstü olaylarla ilgili bahisleri ihtiva ettiği yönünde olmuştur (bk. *Evliyâ Çelebi* Mehmed Zillî ibn Dervîş, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, I, İstanbul 1314, s. D-H). Eserle ilgili eleştiriler sonraki dönemlerde de aynen tekrar etmiştir (bk. *Evliya Çelebi*, *Seyahatname*, Seçen ve Uyarlayan: Yayına Haz. Nihat Özön, İstanbul 2005, s. 22; Nuran Tezcan, “*Seyahatnâme*”, s. 18).

21 Doktor Rıfat, “*Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'ne Dâir”, *Dergâh*, sayı: 15 (İstanbul 1337), s. 36. “*O zamâna kadar benim de Evliyâ Çelebi ve âsârı hakkında bütün bildiklerim Bayezid'deki eski taşbasmacıların tab‘ ettikleri yüz-yüz elli sahifelik hurâfât-nâmeye müstenid idi. O perîşân sahifeleri kim bilir hangi zâlim bundan belki yetmiş-seksen sene evvel Evliyâ'nın ilk cildinde çok kere kerhen ve zamânında cârî efkâra yem dökmek kabûlinden olmak üzere zikir eylediği Bizans ve menkûlât ve hurâfâtından hulâsa sûretiyle iltibâs etmiş ve adına ‘Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi’ demiş idi*”. Rıfat Kardam'ın yazısına dair ayrıca bk. Ekrem Karadişoğulları, “Kilisli Dr. Rıfat Kardam'ın *Evliya çelebi Seyahatnamesiyle İlgili Bir Yazısı*”, *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 18 (Erzurum 2001), s. 153-162.

22 *Müntehabât*'a halk tarafından büyük bir ilgi gösterilmiş olmasına rağmen, eser İstanbul ilim muhitlerinde beklenen ilgiyi görmemiştir. Zira bu muhitlere mensup kişilerin terekelerinde *Müntehabât*'a nadiren rastlanmaktadır. Ayrıca eserin daha çok halk kitapları satan sahaflarda satılması da bunun bir göstergesi olmalıdır (bk. İsmail E. Erünsal, “Osmanlı Münevverinin *Evliya Çelebi*'ye Bakışı”, s. 217-218; aynı yazar, *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, s. 203). Eserin defaatle basılması devrin önde gelen tarihçilerinden Ahmed Midhat Efendi'yi dahi oldukça rahatsız etmiştir. Zira Midhat Efendi, bir tezkiresinde, “*Evliyâ Çelebi ve emsalinin yeniden tab‘ olunarak ‘fenn-i târih budur’ diye kendilerine arz edilmekte bulunması bu asr-ı terakkinin ve bu mu'âsırinin şânlarına şâyeste olamıyacağı hakikat-ı bâhiresinde bile halkça büyük bir gaflet görüyorum*” diyerek bu tepkisini açıkça ifade etmiştir (bk. Cevdet Paşa, *Tezâkir*, 40-*Tetimme*, yay. Cavid Baysun, Ankara 1991, s. 237). Buna rağmen Ahmed Midhat'ın, *İkdâm*

Rağbetin bu denli fazla olmasında eserin muhtevası önemli bir etken olsa gerektir. Zira bu ilk baskı, İstanbul hakkındaki bilgileri ve halkın ilgisini çekecek hikâyeleri ihtiva etmekteydi. Şeyhüslâm Ârif Hikmet Bey²³, 3 Cemâziyelevvel 1266/17 Mart 1850 tarihli arzında esere halkın ilgisini şu şekilde dile getirmekteydi: “...*bu makûle ekâzîb ve hikâyât-ı bâtilâyı müştemil Hamza-nâme ve emsâli bir takım dahi avâm-ı nâsın zihnlerine hadese îrâs eder Hadîkatü’s-su‘adâ ve Ravzatü’ş-şühedâ*²⁴ ve bunların emsâli kütübün eyâdî-i nâsda bulunmasını men‘ lâzımeden ise de müddet-i medîdeden beru bakılmayarak eyâdî-i nâsda tedâvül etmekte bulunmuş ve büyût ü dekâkîn nüshalarıyla dolmuşdur”²⁵.

Müntehabât’ın kısa sürede tükenmesi üzerine İstanbul kitapçıları H. 1262/M. 1846’da eserin tekrar basılması için Takvîmhâne Nâzırlığı’na müracaat etmişler ve nâzırlıkta yetkililerle yapılan toplantılarda eserin tekrar basılıp basılmaması, basılırsa nasıl ve ne kadar basılacağı ve fiyatının ne kadar olacağı belirlenmiştir. Buna göre *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*’nin ikinci baskısının ciltli olması, cildinin 7 kuruşa satılması ve devletin cilt başına 3 kuruş kâr etmesi kararlaştırılmıştır. Yine bu toplantılarda eserin 1.200 adet ve esnaf adına basılmasına karar verilmiştir. Kitapçı esnafı adına basılacak bu ikinci baskının basım masraflarının ne kadar olacağı ve bunların nasıl karşılanacağı da yapılan toplantılarda tespit edilmiştir. Ön hesaplamalara göre 1.200 adet *Müntehabât*’ın toplam baskı maliyeti 8.400 kuruştur. Bunun 4.000 kuruşu peşin, 1.500 kuruş eser basıldığında, geri kalan da aylık taksitler hâlinde ödenecekti.

Alınan bu kararlar Takvîmhâne Nâzırı Said Bey’e sunulmuş ve nâzır, incelemeleri sonucunda eserin basımında sakınca olmadığını taktirle rapor etmiştir. Said Bey’in taktirinden sonra Meclis-i Vâlâ’ya, Meclis-i Vâlâ da basım işlemlerinin maliyetinin gözden geçirilmesi için konuyu Mâliye Nezâreti’ne intikâl ettirmiştir. Mâliye Nezâreti’nden de olumlu yönde taktir gelmiş ve ardından eserin basılması için Sultan Abdülmecid’in irâdesi alınmıştır. Gerekli incelemeler tamamlandıktan

gazetesi’nde neşredilen *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*’nin dibacesinde Evliyâ Çelebi’yi, eserini ve eserin yayımını öven bir yazısına da yer verilmesi garib bir durumdur.

23 İsmetbeyzâde Seyyid Hacı Ahmed Ârif Hikmet Bey (ö. 22 Mart 1859), 11 Aralık 1846–24 Mart 1854 tarihleri arasında, şeyhüslâmlık yapmıştır (bk. Mahir Aydın, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi: Bir Tanzimat Devri Şeyhüslâmı*, Ankara 2013).

24 *Ravzatü’ş-şühedâ* Hüseyin Vâiz-i Kâşifi’nin (ö. 1504–1505), *Hadîkatü’s-su‘adâ* ise Fuzulî’nin (ö. 1556) Hazreti Hüseyin’in şehid edilmesini anlatan eserleridir ve edebiyatımızda “Maktel-i Hüseyin” türünün önde gelen örneklerindedir.

25 BA, İrâde-Meclis-i Vâlâ (=İ.MVL), nr. 165/4875–4 (3 Cemâziyelevvel 1266/17 Mart 1850).

ve padişahın irâdesi alındıktan sonra da *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'nin basım işlemleri başlatılmıştır²⁶. Eserin ikinci baskısı Takvîmhâne Matbaası'nda Evâsıt-ı Zilhicce 1262/Aralık 1846'da tamamlanmıştır. Bu ikinci baskı, ilk baskı gibi 143 sayfa olup "Târîh" serlevhasının altında "Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi" başlığını taşımaktaydı. Fihrist, ikinci baskıda da eserin girişinde verilmiştir ve eser, "Fenn-i celîl-i târîhden Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi nâm işbu kitâb-ı sıhhat u siyum sâye-i ma'ârif-vâye-i hazret-i mülûkâne Takvîm-i Vekâyi' Nezâretiyle mübâhî nâ'il-i eltâf-ı cenâb-ı şehinşâhî Mehmed Sa'îd'in nezâret-i âcizânesiyle bin iki yüz altmış iki senesi Zilhicce-i şerîfenin evâsıtında resîde-i hadd-i hitâm olmuştur" kaydıyla bitmekteydi.

Müntehabât'ın bu ikinci baskısı tamamlanmasına rağmen, satışa sunulmadan önce ilk baskıda karşılaşılmayan bir engel ortaya çıkmıştır. Eser, piyasaya sürülmeden önce tekrar Meclis-i Vâlâ tarafından incelemeye alınmış ve yapılan tetkik sonucunda kitabın satışı yasaklanmıştır. Gerekçe olarak ise eserin basım ve yayıma yakışmayan uygunsuz tabirler ile bazı yalanları ve boş hikâyeleri ihtiva etmesi gösterilmiştir²⁷. Bu gerekçelerle satışı yasaklanan 1.200 adedlik *Müntehabât* baskıları Takvîmhâne deposuna kaldırılmış ve yakılarak imhâ edilmek üzere burada muhafaza edilmiştir²⁸.

Müntehabât'ın 1846'da satışının yasaklanması, İstanbul kitapçılarını başka çözüm yolları bulmaya zorlamıştır. Kitapçılardan birkaçı, talepleri karşılamak üzere eseri Mısır'da Bulak Matbaası'nda bastırmaya karar vermiştir. Bunun için kitapçılardan Sâlih Hâfız Efendi, Mısır'la gerekli bağlantıları sağlamış ve Bulak Matbaası Nâzırı Hüseyin Efendi ile irtibata geçmiştir²⁹. Sâlih Efendi kâğıt, mürekkep, mu-sahhîh ve diğer hizmetlerin masraflarını karşılayarak ve matbaaya onda birlik bir kâr payı vererek iltizam usulüyle eseri bastırmak üzere Hüseyin Efendi ile anlaşmıştır³⁰.

26 *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'nin ikinci baskının basım süreci için bk. BA, İ.MVL, nr. 165/4875-1 (15 Cemâziyelevvel 1262/11 Mayıs 1846); BA, İ.MVL, nr. 165/4875-2 (21 [...] 1266).

27 BA, İ.MVL, nr. 165/4875-1(15 Cemâziyelevvel 1262/11 Mayıs 1846); BA, İ.MVL, nr. 165/4875-4 (3 Cemâziyelevvel 1266/17 Mart 1850).

28 BA, İ.MVL, nr. 165/4875-2 (21 [...] 1266). "...bir tertîb ya'ni bin iki yüz nüsha tab' etdirmiş ise de mu'ahhiren her ne esbâb ve mütâlâ'aya mebnî ise neşr ve fûruhtu men' ve tevkîf birle hark olunmak üzere Takvîmhâne-i âmir'e'de kalmış olduğuna...".

29 *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'yi bastırmak için Bulak Matbaası Nâzırı Hüseyin Efendi ile Sâlih Hafız Efendi'nin irtibata geçtiği, eserin 1264/1848 tarihli birinci Mısır baskısının sonunda belirtilmiştir.

30 *Müntehabât*'ı Bulak Matbaası'na belirli bir kâr payı vererek iltizam usulüyle bastıran kişi Sâlih Hafız Efendi idi (Ekmeleddin İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler ve Kültürel Mirasları*, İstanbul 2006, s. 585).

Anlaşma sağlandıktan sonra eserin basım işlemleri başlatılmış ve 1.200'den fazla³¹ *Müntehabât* 1 Şaban 1264/3 Temmuz 1848'de bastırılmıştır³².

Bulak Matbaası'nda basılan ilk *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*'nin İstanbul Takvîmhâne baskısıyla içeriği aynıdır³³. “Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi” serlevhası değişmemiştir ve fihrist önceki İstanbul baskısı gibi eserin başında verilmiştir. İstanbul baskısına nazaran Bulak baskısında başlıklar metinden çizgilerle ayrılmıştı. İstanbul birinci baskısındaki bazı eksiklikler Mısır baskısında ikmâl edilmiştir. Örneğin İstanbul baskısında metin içinde olup, fihriste alınmayan bazı başlıklar Mısır baskısında eklenmiştir.

İstanbul kitapçılarında Bulak baskısı satılırken Takvîmhâne baskısı *Müntehabât*, 1849'a kadar bir daha gündeme gelmemiştir. 1849'da ise devrin Maliye Nâzırı Safvetî Paşa bu duruma müdahale etmiştir. Safvetî Paşa, Meclis-i Vâlâ'ya gönderdiği tezkerelerinde Takvîmhâne'de basılan *Müntehabât*'ın satışının yasaklanması nedeniyle devletin on-on iki bin kuruş zarara uğratıldığını, ayrıca yasağın da artık bir anlamının kalmadığını kaydetmiştir. Zira devlet matbaasında basılan ilk baskı *Müntehabât* zaten satılmıştır. İkinci baskının yasaklanması için ileri sürülen gerekçeler onda da mevcuttu ve herkesin elinde zaten ilk baskı bulunmaktaydı. Ayrıca Mısır baskısı *Müntehabât* artık sokak aralarında dahi satılmaktaydı ve bu baskı Takvîmhâne'de basılan ile aynıydı. İstanbul baskısı için ileri sürülen mahzurlar Mısır baskısında da vardı. Bu gerekçeleri sıralayan

31 Takvîmhâne Nâzırı Recâî Bey'in H. 1266/M. 1849 tarihli arzında Bulak Matbaası'nda 1.200'den fazla *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* bastırıldığı kaydedilmektedir (bk. BA, İ.MVL, nr. 165/4875–2 (21 [...] 1266)). “...*kitâb-ı mezbûrun burada tevkiifinden sonra bazı tüccâr Mısır Matba'ası'nda bir tertîbden ziyâdesini tab' etdirüp Der-sa'âdet'e nakl ile...*”.

32 Bulak baskısına bir örnek için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, nr. 2376, s. 140).

33 Mısır baskısının Takvîmhâne'deki baskı ile içerik olarak aynı olduğu Meclîs-i Ahkâm-ı Adliye'nin tavrında de belirtilmekteydi: “...*el-ân Mısır basması olarak esnâf yedinde haylice nüshası bulunarak alınup satılmakta olup, bu ise Tabhâne-i âmîre'de basılmış iş olduğundan...*” (bk. BA, İ.MVL, nr. 165/4875–5; ayrıca bk. BA, İ.MVL, nr. 165/4875–4. Bulak Matbaası'nda ilk iki baskı aynıdır. Mısır'da ikinci baskı 1274/1857'de yapılmıştır ve bu baskı da 140 sayfadır (bk. Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Efendi, nr. 671). Bulak'ta basılan 1264/1848 tarihli ilk *Müntehabât*'a örnek için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, İzmirli İ. Hakkı, nr. 2376. Ayrıca bk. İhsanoğlu, *Mısır'da Türkler*, s. 461; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev: Coşkun Üçok, Ankara 2000, s. 244; M. Seyfettin Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu: L-P*, III, İstanbul 1975, s. 1269.

Safvetî Paşa, yasağın devleti zarara uğratan yanlış bir uygulama olduğunu vurgulamaktaydı³⁴.

Yasağa karşı çıkanlardan biri de Takvîmhâne Nâzırı Recâî Efendi'ydi³⁵. 21 Muharrem 1266/7 Aralık 1849 tarihli tezkeresinde Takvîmhâne Nâzırı İstanbul baskısına yönelik yasağın yanlış ve devlet hazinesini zarara uğratan bir uygulama olduğunu belirterek, eserin bir şekilde esnaf eliyle satılması gerektiğini kaydetmiştir³⁶.

Maliye ve Takvîmhâne nâzırlarının bu itirazları üzerine eser tekrar incelemeye alınmış, eserde satışı engelleyen ifadelerin olup olmadığını incelemesi için Şeyhülislâm Ârif Hikmet Efendi'ye müracaat edilmiştir. Ârif Hikmet Efendi, *Müntehabât*'ı incelemek için bir nüsha satın almış ve eserin bazı bölümlerini mütalaa etmiştir. İncelemeleri sonucunda eserde daha önce belirtildiği üzere yalan yanlış hikâyelerin bulunduğunu, ancak bu tür hikâyeleri ihtiva ederek halkın kafasını karıştıran eserlerin her ne kadar yasaklanması gerekse de halk arasında büyük bir ilgiye mazhar olduklarını ve bunların önünün alınamadığını, dükkân ve sokakların bu tür eserlerle dolu olduğunu, bunların tamamen yasaklanmasının mümkün olmadığını belirtmiştir. Devamında ise bu tür eserlerin satışına şeyhülislâmlıkça resmî bir cevaz verilmesinin yakışık almayacağını fakat daha önce olduğu gibi ancak gözyumulabileceğini kaydetmiştir³⁷.

Ârif Hikmet Efendi'nin arzından sonra Adliye Nezâreti'nin eserle ilgili görüşü sorulmuştur. Adliye Nezâreti'nden gelen 17 Cemâziyelevvel 1266/31 Mart 1850 tarihli cevabî tezkerede de eserin yasaklanma süreci özetlendikten sonra şeyhülislâmın arzına değinilmiş ve onunla aynı fikirleri paylaştıkları, Takvîmhâne Matbaası'nda basılan *Müntehabât*'ın satışına "igmâz-ı ayn" yani göz yumularak müsaade edilmesi gereği vurgulanmıştır³⁸.

Maliye ve Takvîmhâne nâzırlarının itirazları, Şeyhülislâm Ârif Hikmet Efendi ve Adliye Nezâreti'nin olumlu raporları üzerine Meclis-i Vâlâ 28 Cemâziyelevvel 1266/ 11 Nisan 1850 tarihli kararla İstanbul baskısı *Müntehabât-ı Evliyâ*

34 BA, İ.MVL, nr. 165/4875-4 (3 Cemâziyelevvel 1266/17 Mart 1850).

35 Recâî Efendi, 17 Cemâziyelevvel 1269/ 26 Şubat 1853'e kadar Takvîmhâne Nâzırı olarak görev yapmış ve ondan sonra Nailî Efendi nâzır olarak atanmıştır (bk. BA, İ.DH, nr. 267/16699).

36 BA, İ.MVL, nr. 165/4875-2 (21 [...] 1266).

37 BA, İ.MVL, nr. 165/4875-4 (3 Cemâziyelevvel 1266/17 Mart 1850).

38 BA, İ.MVL, nr. 165/4875-5 (17 Cemâziyelevvel 1266/31 Mart 1850).

Çelebi'nin satışına maliyenin zarardan korunması için izin vermiştir³⁹. Kararda *Müntehabât*'ın satışına göz yumulması gerektiği bildirilmiştir. Böylece İstanbul baskısı 1.200 adet *Müntehabât*, Takvîmhâne deposundan yaklaşık üç sene sonra çıkarılarak satışa sunulmuştur.

İkinci baskı da, birinci baskı gibi kısa sürede tükenmiştir. Bunun üzerine H. 1279/M. 1862'de *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* İstanbul'da Tab'hâne-i Âmire Matbaası'nda üçüncü defa basılmıştır. 115 sayfalık bu baskı, ilk iki baskı 25 satırken 27 satırdı. Ayrıca ilk iki baskıya göre üçüncü baskı daha büyük boydu. Bu da üçüncü baskının sayfa sayısının daha az olmasını sağlamıştır. Fihristin daha önceki baskılardaki gibi eserin hemen başında verildiği üçüncü baskı şu ifadelerle biter: "İşbu kitâb Tab'hâne-i âmire'de bin iki yüz yetmiş dokuz senesinde basılmışdır"⁴⁰.

Üçüncü baskının da zamanla tükendiği ancak hâlâ esere olan talebin devam ettiği *Müntehabât*'ın 1890'a doğru bir kez daha basılmasından anlaşılmaktadır. Sayfa düzeni, sayısı (104 s.), başlıkların metinden ayrılması ve tezyinatı gibi bazı baskı özellikleri sebebiyle İstanbul'daki baskılara benzeyen fakat baskı yeri ve tarihi bulunmayan bu dördüncü baskının kaç adet basıldığı, baskıların satılıp satılmadığına dair ise bir bilgi bulunmamaktadır⁴¹.

Dördüncü baskısından sonra, tespitlerimize göre *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* İstanbul'da bir daha basılmamıştır. Fakat İstanbul ve Mısır baskısı *Müntehabât*'lar, Evliya Çelebi ve *Seyâhatnâme*'yi daha bilinir hâle getirmiştir. *İkdâm* gazetesi'nin *Seyâhatnâme*'nin ilk altı cildini basmasıyla da *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* giderek unutulmuştur.

***İkdâm* Baskısı Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi**

Necip Âsım'ın tavsiyeleri sonucu⁴² *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'nin tamamını yayınlamak üzere *İkdâm* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet Bey devletin ilgili kurum-

39 BA, İ.MVL, nr. 165/4875-6 (28 Cemâziyelevvel 1266/11 Nisan 1850).

40 1279/1862 tarihli üçüncü baskı *Müntehabât*'a örnekler için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, İbrahim Ef., nr. 665; Millet Kütüphanesi, Ali Emîrî Tarih, nr. 885.

41 Bu baskıya misaller için bk. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi, nr. 4879; <http://www.archive.org/stream/mntahabtievliy00evli> (27.02.2011). Ayrıca bk. Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, s. 244; Özege, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu: L-P*, III, 1269; Fehmi Edhem Karatay, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Basmalar Alfabe Katalogu*, İstanbul 1956, s. 203.

42 Necip Âsım, 1928'de *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'nin VII ve VIII. ciltlerinin basılması vesilesiyle kaleme aldığı bir yazısında Ahmed Cevdet'e *Seyâhatnâme*'yi basmayı

larından gerekli izinleri aldıktan sonra eserin basımına 1896'da başlamıştır. *İkdâm* gazetesi'nde bastırılan *Seyahatnâme*, Üsküdar Pertev Paşa Kütüphanesi'ndeki yazma esas alınarak hazırlanmıştır. İlk başta eserin hazırlanması işini Necip Âsım uhdesine almış, o da ilk formayı istinsah etmek üzere Ali Cevad Bey'i görevlendirmiş fakat bir süre sonra Ali Cevad Bey'in bu işi tamamlayamayacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine eseri istinsah etmesi Tıbbiye talebelerinden Kilisli Rıfat [Kardam]'a teklif edilmiş, o da bu teklifi kabul etmiş ve Abdullah Nasuh Efendi ile birlikte altı cildin istinsahını, her sene bir cilt bitirmek üzere altı senede tamamlamıştır⁴³. Gazetede *Seyâhatnâme*'nin ilk dört cildi 1896'da, 5. cilt 1897'de, 6. cilt ise dört yıl aradan sonra 1901'de yayımlanmıştır⁴⁴.

Formalar halinde hazırlanan eser, abone usulüyle satışa çıkarılmış, ilk formadan itibaren abone olanların isimleri gazetede yayımlanmaya başlanmıştır. Abone olanlar arasında üst düzey devlet ricalinden, sıradan vatandaşa kadar her sınıftan

kendisinin tavsiye ettiğini belirtmiştir ("Evliya Çelebi Seyahatnamesi", *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, VII-VIII, Yeni Seri 1/2, s. 72).

43 *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'nin *İkdâm* gazetesi için Pertev Paşa Kütüphanesi'ndeki nüshasından istinsah edilmesi ve yayıma hazırlanması süreci için bk. Doktor Rıfat, "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'ne Dâir", s. 36-37; Necip Âsım, "Evliya Çelebi Seyahatnamesi", s. 72-75. Ayrıca bk. *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, İstanbul 1928, s. A.

44 Kilisli Rıfat [Kardam]'ın yazdıklarına göre VI. cildin dört sene aradan sonra basılmasında eser aleyhinde II. Abdülhamid'e sunulan jurnaller etkili olmuş; Ahmed Cevdet, şikâyetler yüzünden bir ara *Seyâhatnâme*'nin basımından vazgeçmeyi dahi düşünmüştür (Doktor Rıfat, "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'ne Dâir", s. 37). "...*Fakat târîhimizin birçok karanlık noktalarını tenvîr eden mu'azzam bir eser-i târîhinin neşri devr-i Hamidî'nin hâin hafiyelerine menhûs bir fırsat-ı si'ayet verdi. Sarâya jurnâl üstüne jurnâl veriliyor ve pâdişâha bu eserin muzır olduğu, devâm-ı neşri câiz olmadığı fikri telkîn ediliyor idi. Hâlbuki zâten sansür eserin en cânli noktalarını merhametsizce çıkarıyor... Hatta bir aralık Cevdet Beg kitâbın neşrinden ferâgati bile düşündü, fakat bu ferâgatin de su-i telakkî edilebileceğinden korkdu ve tab' keyfiyeti eksik ve güdük devâm eyledi.*" VI. cildin dört sene aradan sonra basılmasında haricî faktörler de belirleyici olmuştur. Zira bu cilt daha çok Macaristan coğrafyası hakkındaki bilgileri ihtiva ettiğinden Macaristan'ın önde gelen âlimlerinden ve Macaristan Encümen-i Dâniş üyesi meşhur Türkolog Vambéry, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'nin bu cildinin basılması için özel bir gayret sarf etmiştir. Hatta bu ciltteki bazı bahisleri Macarca'ya çevirtmiş ve bu çeviriler Macaristan Encümen-i Dâniş'i'nin diğer üyeleri tarafından da takdirle karşılanmıştır. Bunun üzerine VI. cildin basılması için Macaristan Hükümeti 6 bin Frank destek sözü vermiştir. Vambéry, *Seyâhatnâme*'nin Macaristan tarihi açısından önemine dair bir de dibâce kaleme almıştır (bk. Evliyâ Çelebi Mehmed Zillî ibn Dervîş, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, VI, İstanbul 1318, s. B-D).

insan yer almaktaydı⁴⁵. Formalar basıldııkça hangi bahisleri ihtiva ettiklerine dair bilgiler verilmiştir. Örneğin 6 Rebiülâhir 1314/14 Eylül 1896 tarihli *İkdâm*'da *Seyâhatnâme*'nin birinci cildinin 17. ve 18. fasikülleri şu şekilde tanıtılmıştır: “Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'nin birinci cildinin 17 ve 18'inci formaları neşr olunmuştur. Bu iki cüzün münderecâtı: İcmâl-i saltanat-ı Sultân Mehmed Hân-ı Râbi'; Malta gazâsı; icmâl-i saltanat-ı İbrâhim Hân, pâdişâh-ı müşârunileyh zamânındaki fütûhât; Mustafa Paşa muhârebesi”⁴⁶.

Gazetede, satışı arttırmak ve eserin reklamını yapmak için Evliyâ Çelebi ve *Seyâhatnâme*'yi tanıtıcı yazılar da neşredilmeye başlanmıştır. Mesela Necip Âsım, 20 Muharrem 1314/1 Temmuz 1896 tarihli *İkdâm*'da eser ve müellifi hakkında uzun bir yazı kaleme almıştır. Yazıda eserin birçok konuda çok önemli bilgiler ihtiva ettiği örneklerle izah edilmiş, böyle bir eserin Türk mütefekkirlerinin ilgisine sunulmasının büyük bir hizmet olduğu, zira kendisi de dâhil olmak üzere düşünürlerin çoğunun eserden istifade edemedikleri belirtilmiştir⁴⁷.

Gazetede *Seyâhatnâme*'yi tanıtıcı yazılara daha sonraki sayılarda da yer verilmiştir. 1902'ye gelindiğinde ise bu tür yazılar yayım işlerinden sorumlu devlet dairelerinin dikkatini çekmiştir. Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nden Dâhiliye Mektubî Kalemi'ne gelen 3 Muharrem 1320/12 Nisan 1902 tarihli tezkerede, bir süredir *İkdâm* gazetesi'nde *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi* adlı eser hakkında yazılar yayımlandığı fakat bu eserde zararlı ifadelerin yer aldığı ve bu durumun herkes tarafından bilindiği, buna rağmen Matbûât Dairesi'nin eserin basımına göz yumduğu belirtilmiştir. Ayrıca yine bu tezkerede, II. Abdülhamid'in bu tür eserlerin basımına izin verilmemesi gerektiği yönündeki irâdesi hatırlatılmıştır⁴⁸.

Dâhiliye Mektubî Kalemi'ne, Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nden gelen tezkere üzerine Matbûât-ı Dâhiliye Müdüriyeti'ne, Başkitâbet Dairesi'nden gelen tezkerenin özetlendiği ve Matbûât-ı Dâhiliye Müdüriyeti'nin bu tür muzır ifadeler içeren eserlerin yayımına izin vermemesi gerektiğini belirten 4 Muharrem 1320/13 Nisan 1902 tarihli bir yazı gönderilmiştir⁴⁹.

45 Örnek için bk. *İkdâm*, nr. 880, 23 Receb 1314/28 Aralık 1896.

46 *İkdâm*, nr. 775. Birinci cilt toplam 38 formaydı ve bu formanın basıldığına dair haber *İkdâm*'da 15 Cemâziyelâhir 1314/ 21 Kasım 1896'da yayımlanmıştır (*İkdâm*, nr. 843).

47 *İkdâm*, nr. 701, 20 Muharrem 1314/ 1 Temmuz 1896. Bu yazı, daha sonra *Seyâhatnâme*'nin birinci cildinin girişine de alınmıştır.

48 BA, Dahiliye-Mektubî Kalemi (=DH. MKT), nr. 585/3-2 (3 Muharrem 1320/12 Nisan 1902).

49 BA, DH. MKT, nr. 585/3-1 (4 Muharrem 1320/13 Nisan 1902).

Hem Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi'nden hem de Dâhiliye Mektubî Kalemi'nden gelen tezkerelerde içinde, "zararlı" ifadeler bulunan *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'nin basımından dolayı Matbûât-ı Dâhiliye Müdürlüğü suçlanmaktaydı. Bunun üzerine Matbuat-ı Dâhiliye Müdürü Hıfzı Bey, Dâhiliye İdâre-i Matbûat Nezâreti'ne gönderdiği *Seyâhatnâme*'nin basılma sürecinin anlatıldığı 5 Muharrem 1320/14 Nisan 1902 tarihli raporda Yıldız Sarayı Başkitâbet Dairesi ve Dâhiliye Mektubî Kalemi'nden gelen yazıları özetlemiş, uzun süredir *İkdâm*'da *Seyâhatnâme* ve müellifi hakkında yazı yayımlanmadığını belirtmiştir. Eserin basımında kendi kurumunun bir dahlinin olmadığını, basımına dair izni de Matbûât-ı Dâhiliye Müdürlüğü'nün değil Maârif Nezâreti'nin verdiğini iddia etmiştir. Bu nedenle hesap sorulması ve padişahın irâdesinin hatırlatılması gereken merciin Maârif Nezâreti olduğunu yazmıştır. Hıfzı Bey, bundan sonra eserle ilgili *İkdâm*'da bir harfin dahi yazdırılmamasına dikkat edilmesini belirterek raporuna son vermiştir⁵⁰.

Matbûât-ı Dâhiliye Müdürünün raporu üzerine Dâhiliye Mektubî Kalemi harekete geçmiştir. Maârif Nezâreti'ne olayın soruşturulması hakkında 10 Muharrem 1320/19 Nisan 1902 tarihli gönderilen yazıda *Seyâhatnâme* ile ilgili daha önceki raporlar özetlenmiş, eserin basılma iznini Maârif Nezâreti'nin verdiğini ve bundan sonra gerekenin yapılması emredilmiştir⁵¹.

Eser aleyhindeki raporlar üzerine Maârif Nezâreti ile Matbûât-ı Dâhiliye Müdüriyeti harekete geçmiştir. İki kurum da müfettişlerini *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'nin bulunduğu *İkdâm* gazetesi deposuna göndermiş ve müfettişler kısa bir tetkikten sonra depoyu içindeki binlerce *Seyâhatnâme* ile birlikte mühürlemişlerdir. Bir nüshanın dahi kaybolması halinde gazete idarecilerinin sorumlu tutulacağına dâir senedi de Ahmed Cevdet'e imzalatmışlardır⁵².

Binlerce *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, imha edilecekleri güne kadar *İkdâm* gazetesi deposunda muhafaza edilecekti. Ancak yasaklanmasının üzerinden bir buçuk sene geçmesine rağmen *Seyâhatnâmelerin* imha edilmemesi gazete sahibi Ahmed Cevdet'i 1904'de harekete geçmeye mecbur etmiş ve Ahmed Cevdet, Dâhiliye Nezâreti'ne hitaben 15 Şevvâl 1321/ 4 Ocak 1904 tarihli bir arzuhal göndermiştir. Arzuhalde yaklaşık bir buçuk sene önce Maârif Nezâreti ile Matbûât-ı Dâhiliye Müdüriyeti müfettişlerinin *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'ni gazete deposunda mühürlediklerini hatırlattıktan sonra maddî imkânsızlıklar nedeniyle artık

50 BA, DH. MKT, nr. 483/35-3 (5 Muharrem 1320/14 Nisan 1902).

51 BA, DH. MKT, nr. 483/35-1 (10 Muharrem 1320/19 Nisan 1902).

52 BA, DH. MKT, nr. 809/75 (25 Şevvâl 1321/14 Ocak 1904).

depo kirasını ödeyemediğini, gerekli parayı bulabilirse depoyu başka bir yere taşımak istediğini ancak *Seyâhatnâme*'ye yönelik yasağın elini kolunu bağladığını kaydetmiştir⁵³.

Ahmed Cevdet'in arzuhali üzerine görüşü alınmak için Matbuat-ı Dâhiliye Müdürlüğü'ne müracaat edilmiştir. Matbûât-ı Dâhiliye Müdürü Hıfzı Bey 18 Şevvâl 1321/ 7 Ocak 1904 tarihli Dâhiliye Nezâreti'ne hitaben yazdığı raporda, bir buçuk sene önce *Seyâhatnâme*'nin kendi müdürlüğü ve Maârif Nezâreti müfettişleri tarafından *İkdâm* gazetesi deposunda mühürlendiğini, bu yasağın gazete sahibini zarara uğrattığının da kabul edilmesi gerektiğini, ayrıca II. Abdülhamid'in 1902'deki irâdesinde *Seyâhatnâme*'nin yasaklanmasını ve depoya kapatılmasını değil *İkdâm*'da artık eserle ilgili hiçbir şeyin yazılmamasının emredildiğini, kendisinin eserin gazete deposunda mühürlenmesine dair bir bilgisinin bulunmadığını belirtmiştir. Yasağın devam etmesi halinde gazetenin zarar edeceğinin açık olduğunu, bundan sonra yapılacakların Maârif Nezâreti'ne sorulması gerektiğini kaydetmiştir⁵⁴.

Hıfzı Bey'in tezkeresinden sonra görüşü sorulmak üzere Maârif Nezâreti'ne müracaat edilmiştir. Dâhiliye Mektûbî Kalemî'nden Maârif Nezâreti'ne gönderilen 25 Şevvâl 1321/14 Ocak 1904 tarihli tezkerede, Ahmed Cevdet'in arzuhali özetlenmiş ve Hıfzı Bey'in yazdığı hususlar hakkında bilgi verilmesi istenmiştir. Ayrıca *Seyâhatnâme*'nin depoda mühürlenmesine dair nâzırlıklarında bir emrin olup olmadığı sorulmuştur. Eser hakkındaki yasağın devam etmesi hâlinde gazetenin zarara uğrayacağı, bunun giderilmesi için yapılması gerekenlerin neler olduğunu belirten bir raporun en kısa sürede hazırlanması da emredilmiştir⁵⁵.

Maârif Nezâreti'nin nasıl bir cevap verdiği ve bundan sonra sürecin nasıl işlediğine dair ise şimdilik başka bir bilgiye sahip değiliz. Konuyla ilgili son bilgiler, Kilisli Rıfat'ın [Kardam] hatıralarına dayanmaktadır ve burada Ahmed Cevdet'in bir süre daha *Seyâhatnâme*'yi kurtarmaya uğraştığı, sonuçsuz kalan çabalarının ardından verilen bir miktar tazminat ile susturulmuş olduğu belirtilmektedir⁵⁶.

53 BA, DH. MKT, nr. 809/75-4 (15 Şevvâl 1321/4 Ocak 1904).

54 BA, DH. MKT, nr. 809/75-3 (18 Şevvâl 1321/7 Ocak 1904).

55 BA, DH. MKT, nr. 809/75-1 (25 Şevvâl 1321/14 Ocak 1904).

56 Doktor Rıfat, "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'ne Dâir", s. 37. "Günün birinde zâbita *İkdâm Matba'ası*'nı basmış ve Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi nüshalarının mevcûdunu ve bütün basılmış formlarını Sarây'a nakl ettirmiş ve eserin devâm-ı tab'ını da men' eylemiş idi. Bir aralık Cevdet Bey eseri kurtarmak için uğraşdı, sonra onun da tazmînât i'tâsıyla iskât edildiği işidildi". Doktor Rıfat'ın iddiasının aksine *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*'nin *İkdâm* gazetesi'nde basılan formları Sarây'a nakledilmemiş, gazetenin deposunda muhafaza edilmiştir.

Sonuç

Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâme'si'nin daha çok birinci cildindeki bahislerden seçilerek hazırlanan *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, 1843–1890 tarihleri arasında İstanbul'da dört, Mısır'da iki defa basılmıştır. *Müntehabât*'ın kısa sürede altı defa basılmış olması esere olan ilginin yoğunluğunu gösterir. Resmî engellemeler ve yasaklamalar da hesaba katılırsa ilginin fazlalığı daha iyi anlaşılır. *Müntehabât* sayesinde *Seyâhatnâme* ilk defa bu kadar geniş kitlelere ulaşmıştır. Ancak on ciltlik bu eser için *Müntehabât* gibi seçmelerden oluşan ve muhtasar olan bir baskının yeterli olmadığı ise çok geçmeden anlaşılmıştır. Bu eksikliği gidermek, eserin önemine yaraşır bir baskı hazırlamak ve on cildini de yayımlamak için 1896'da *İkdâm* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet harekete geçmiştir. Ahmet Cevdet'in *Seyâhatnâme*'yi yayımlamak istemesinde *Müntehabât*'a olan ilginin fazlalığı da etkili olsa gerektir. Fakat Ahmet Cevdet de ilk altı cildi yayımladıktan sonra son dört cildi basmaya muvaffak olamamıştır. Eksikliklerine ve sansüre rağmen hem *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* hem de *İkdâm*'da basılan altı ciltlik *Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâme'si* büyük bir boşluğu doldurmuş, Evliyâ Çelebi ile eserine olan ilgiyi arttırmış ve bu baskılar sayesinde eser daha bilinir olmuştur.

Yasaklanan ve Sansürlenmiş Bir Kitabın Macerası: Evliyâ Çelebi Seyâhatnâme'si'nin İlk Baskıları

Öz ■ *Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâme'si*, XIX. yüzyıla kadar fazla bir ilgiye mazhar olmadı. Bu yüzyıldan itibaren ise önce Hammer'in İngilizce seçkisi, daha sonra da Türkçe seçkilerden oluşan *Müntehabât*'la giderek popüler bir eser hâline geldi. Bu ilgiden de güç alan *İkdâm* gazetesi sahibi Ahmed Cevdet, *Seyâhatnâme*'nin on cildini yayımlamak üzere girişimlerde bulundu ve 1896-1901 yılları arasında ilk altı cildi, eksik, sansürlü ve yanlışlarla malul de olsa yayınlamaya muvaffak oldu. Fakat daha sonra *Seyâhatnâme* aleyhindeki şikâyetler sebebiyle eserin baskısını durdurmak ve basılan ciltleri de depolara kilitlemek zorunda kaldı. Hem *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi* hem de Ahmed Cevdet'in yayınladığı ilk altı cilt, devlet tarafından yasaklanmalarına rağmen *Seyâhatnâme*'nin daha fazla okuyucuya ulaşmasını sağlamıştır. Bu makalede eserin geniş kitlelere ulaşmasını sağlayan, bununla birlikte eser ve müellifini tahfif edici imajın oluşmasında da büyük etkisi olan *Evlîyâ Çelebi Seyâhatnâme'si*'nin Osmanlı Türkçesi baskıları incelenmiştir.

Anahtar kelimeler: Evliyâ Çelebi, *Seyâhatnâme*, *Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, *İkdâm*, Ahmed Cevdet

Bibliyografya

Arşiv Kaynakları

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), A.MKT, nr. 213/60.

BA, DH. MKT, nr. 483/35-1; 483/35-3; 585/3-1; 585/3-2; 809/75; 809/75-1; 809/75-3; 809/75-4.

BA, HH, nr. 637/31401.

BA, İ.DH, nr. 49/2402; 267/16699.

BA, İ.MVL, nr. 165/4875-1; 165/4875-2; 165/4875-4; 165/4875-5; 165/4875-6.

Kaynak Eserler

Devlet-i Osmâniye Târîhi, IX, çev. Mehmed Ata, İstanbul 1335.

Doktor Rifat, "Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi'ne Dâir", *Dergâh*, sayı: 15 (İstanbul 1337), s. 36-37.

Evliyâ Çelebi Mehmed Zillî ibn Dervîş, *Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi*, VI, İstanbul 1318.

Evliyâ Çelebî Mehmed Zillî ibn Dervîş, *Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesi*, I, İstanbul 1314.

Evliyâ Çelebî Seyâhatnâmesi, İstanbul 1928.

Evliya Çelebî, *Seyahatname*, Seçen ve Uyarlayan: Yayına Haz. Nihat Özön, İstanbul 2005.

Evliyâ Efendi, *Narrative of Travels in Europe, Asia and Africa in The Seventeenth Century*, trs. Ritter Joseph von Hammer, London 1834.

İkdâm, nr. 880; nr. 775; nr. 843.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 3716.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Millet Ktp., nr. 06 Mil EHT A 1254.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Millet Ktp., nr. 06 Mil EHT A 1270.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Millet Ktp., Ali Emirî Trh, nr. 885.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebî, Seyâhatnâmesi, İÜ, TY, nr. 5940.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2300.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 2430.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu, nr. 1014.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Süleymaniye Ktp., İbrahim Ef., nr. 665.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Süleymaniye Ktp., İzmirli İ. Hakkı, nr. 2490.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Süleymaniye Ktp., İzmirli İ. Hakkı, nr. 2376.

Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi, Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi, nr. 619.

- Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekke, nr. 478.
- Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, nr. 4879.
- Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Ef., nr. 671.
- Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, Süleymaniye Ktp., İbrahim Efendi, nr. 671.
- Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, Süleymaniye Ktp., İzmirli İ. Hakkı, nr. 2376.
- Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, Süleymaniye Ktp., İzmirli İ. Hakkı, nr. 2376, s. 140).
- Müntehabât-ı Evliyâ Çelebi*, Süleymaniye Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 4264.
- Necip Âsım, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi”, *Tarih-i Osmanî Encümeni Mecmuası*, VII-VIII, Yeni Seri 1/2, s. 72-75.

Araştırmalar-İncelemeler

- ALBAYRAK, Muzaffer, “Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi’nin Baskı Serüveni”, *Evliyâ Çelebi Konuşmaları/Yazılar*, haz. M. Sabri Koz, İstanbul 2011, s. 14-37.
- AYDIN, Mahir, *Ahmet Arif Hikmet Beyefendi: Bir Tanzimat Devri Şeyhülislamı*, Ankara 2013.
- BABINGER, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, çev: Coşkun Üçok, Ankara 2000.
- BAYSUN, M. Cavid, “Evliya Çelebi”, *İA*, IV, 410–411.
- BEYDİLLİ, Kemal, “Joseph Von Hammer-Purgstall (1774-1856) ve Fundgruben Des Orients (Şark’ın Hazineleri) dergisi”, *Kitaplara Vakfedilmiş Bir Ömür İçin Tuhfe: İsmail E. Erünsal’a Armağan*, haz. Hatice Aynur, Bilgin Aydın, Mustafa Birol Ülker, I, İstanbul 2013, s. 125-274.
- DEMİR, Uğur, “Evliya Çelebi’yi Tam 160 Seneden Bu Yana Bıkmadan ve Usanmadan Yasaklıyoruz”, *Haber Türk Tarih Dergisi*, sayı: 19 (11 Temmuz 2010).
- DEMİR, Uğur, “Müstensihin Kaleminden Seyâhâtname’nin İstinsah Hikâyesi”, *Evliya Çelebi Atlası*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2012, s. 171-172.
- DEMİR, Uğur, “Seyâhatnâme’nin Osmanlı Dönemi Baskıları”, *Evliya Çelebi Atlası*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2012, s. 226-229.
- DEMİR, Uğur, “Evliyâ Çelebi Seyâhatnâmesi’nin Topkapı Sarayı Kütüphanesi’ne İntikali Meselesi”, *Osmanlı Araştırmaları*, 39 (İstanbul 2012), s. 205-216.
- ELİAÇIK, Muhittin, “Evliya Çelebi Seyahatnâmesi’nin II. Abdülhamid Döneminde Muzır Neşriyat Sayılması”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, sayı: 3 (İstanbul 2009), s. 47-62.
- EMECEN, Feridun M., “Evliya Çelebi ve İstanbul”, *Evliya Çelebi Atlası*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2012, s. 65, 67.

- ERÜNSAL, İsmail E., “Osmanlı Münevverinin Evliya Çelebi’ye Bakışı”, *Evliya Çelebi Atlası*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2012, s. 216-221.
- ERÜNSAL, İsmail E., *Osmanlılarda Sahaflık ve Sahaflar*, İstanbul 2013.
- FONTON, Charles, *18. Yüzyılda Türk Müziği*, çev. ve yay. haz. Cem Behar, İstanbul 1987.
- HAMMER, Joseph von, *Geschichte des Osmanischen Reiches*, 1829.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, *Mısır’da Türkler ve Kültürel Mirasları*, İstanbul 2006.
- İSKİT, Server Rifat, *Türkiyede Neşriyat Hareketleri Tarihine Bir Bakış*, İstanbul 1975.
- KARADIŞOĞULLARI, Ekrem, “Kilisli Dr. Rifat Kardam’ın Evliya Çelebi Seyahatnamesiyle İlgili Bir Yazısı”, *A. Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı 18 (Erzurum 2001), s. 153-162.
- KARATAY, Fehmi Edhem, *İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Türkçe Basmalar Alfabe Katalogu*, İstanbul 1956.
- McKAY, Pierre A., “The Manuscripts of the Seyahatname of Evliya Çelebi, Part I: The Archetype”, *Der Islam*, LII (1975), s. 278–298.
- Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi*, I, haz. Ekmeleddin İhsanoğlu-Ramazan Şeşen-M. Serdar Bekar-Gülcan Gündüz-A. Hamdi Furat, İstanbul 2000.
- ÖZ, Necdet, *Tabhane İle Takvimhanesi’nin Birleşmesi ve Basılan Eserler (1824-1840)*, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2012.
- ÖZEGE, M. Seyfettin, *Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Katalogu: L-P*, III, İstanbul 1975.
- TEZCAN, Nuran, “Evliya Çelebi Seyahatnamesi’nin Hammer-Purgstall Tarafından Bilim Dünyasına Tanıtılması Hakkında”, *Osmanlı Araştırmaları*, sayı: XXXIV (İstanbul 2009), s. 203-230.
- TEZCAN, Nuran, “Seyâhatnâme”, *DİA*, XXXVII, 16-19.